

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ПРОСТІР ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ: СУЧАСНЕ ПРОЧИТАННЯ РОМАНІВ РОМАНА ІВАНИЧУКА В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Тетяна Кондратьєва

кандидат філологічних наук,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ORCID ID 0000-0003-2092-051X

kondratievatb@gmail.com

Ключові слова: *культурна пам'ять, деколонізація, імперський дискурс, національна ідентичність, історичний роман, Роман Іваничук.*

Стаття присвячена перепрочитанню історичної прози Романа Іваничука, романів «Мальви» та «Орда», крізь призму теорій культурної пам'яті та деколоніальних студій в умовах повномасштабної російсько-української війни. Обґрунтовано, що сучасний воєнний контекст суттєво трансформує рецепцію творів письменника, які виходять за рамки виключно історико-літературної площини та набувають виразного актуального виміру, пов'язаного з проблематикою деколонізації, культурної пам'яті та опору імперському насильству.

Теоретико-методологічну базу дослідження складають підходи memory studies (концепції колективної пам'яті М. Гальбакса, культурної пам'яті Я. та А. Ассманів, «мість пам'яті» П. Нора), постколоніальної критики (Е. Саїд, Г. Бгабга, В. Міньоло) та наратологічного аналізу художнього тексту. На матеріалі роману «Мальви» детально розглянуто феномен яничарства як універсальну позачасову модель примусового культурного забуття, що реалізується через три типологічні стратегії поведінки персонажів: добровільну капітуляцію пам'яті (Алім), спротив через її пробудження (Селім) та компромісну двоїстість (Мальва). Проілюстровано, що жодна з них не дає колонізованому суб'єкту безпечного виходу. На матеріалі роману «Орда» проаналізовано циклічну композицію твору, побудовану навколо образу Батуринської трагедії, як художню модель незавершеної історичної травми, що постійно повертається в теперішнє.

Окрему увагу приділено зіставленню художніх структур твору з документальними свідченнями воєнних практик 2022–2026 років (примусовою русифікацією освіти, масовою депортацією українських дітей, цілеспрямованим знищенням культурної спадщини на окупованих територіях), а також соціологічними даними щодо зростання частки україномовного спілкування як акту реідентифікації. Доведено, що історична проза Іваничука функціонує як живий, дієвий інструмент осмислення колоніального минулого та сучасних викликів культурної деколонізації, пропонуючи готову, художньо випробовану мову для опису теперішньої імперської агресії проти України.

HISTORICAL MEMORY AS A SPACE OF DECOLONIZATION: CONTEMPORARY READING OF ROMAN IVANYCHUK'S NOVELS IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Tetiana Kondratieva

Candidate of Philological Sciences,

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Key words: *cultural memory, decolonization, imperial discourse, national identity, historical novel, Roman Ivanychuk.*

The article offers a re-reading of Roman Ivanychuk's historical fiction, the novels "Malvy" and "Orda", through the lens of cultural memory theory and decolonial studies in the context of the full-scale Russian-Ukrainian war. It has been proved that the wartime context substantially reshapes the contemporary reception of these works that go beyond a historical-literary framework and acquire a distinctly topical dimension connected to questions of decolonization, cultural memory and resistance to imperial violence.

The theoretical and methodological foundation of the study combines memory studies (M. Halbwachs's theory of collective memory, J. and A. Assmann's concept of cultural memory, P. Nora's "lieux de mémoire"), postcolonial criticism (E. Said, H. Bhabha, W. Mignolo) and narratological analysis of literary text. Drawing on "Malvy", the study examines the phenomenon of janissary-ism as a universal, timeless model of forced cultural forgetting, embodied in three typological strategies of character behavior: voluntary capitulation of memory (Alim), resistance through its awakening (Selim) and compromised duality (Malsvy). It has been illustrated that none of them offers the colonized subject a safe way out. Drawing on "Orda", the analysis focuses on the novel's cyclical composition, structured around the recurring image of the Baturyn tragedy as an artistic model of unresolved historical trauma that continually returns into the present.

Particular attention is given to comparing these literary structures with documented wartime practices of 2022–2026 (the forced Russification of education, the mass deportation of Ukrainian children, the targeted destruction of cultural heritage in occupied territories) as well as sociological data on the growing use of Ukrainian language as an act of re-identification. The study demonstrates that Ivanychuk's historical prose functions as an effective instrument for comprehending the colonial past and contemporary challenges of cultural decolonization.

Вступ. Сучасний гуманітарний дискурс в Україні дедалі більше зміщується в бік переосмислення класичної літературної спадщини в умовах російсько-української війни. Війна виступає не лише історичним і політичним чинником, але й потужним інтерпретаційним горизонтом, який змінює способи читання та розуміння художніх текстів. До цього питання зверталися О. Забужко, В. Агеєва, Я. Полішук, О. Гнатюк та інші українські літературознавці.

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема перепрочитання історичної прози Романа Іванчука як одного з ключових конструкторів української національної пам'яті. Якщо раніше його твори переважно розглядалися в межах історико-літературного контексту, то сьогодні вони набувають виразного актуального

виміру, пов'язаного з проблематикою деколонізації та культурної пам'яті.

У сучасному прочитанні посилюються антиімперські смисли, закладені в текстах, а імперський дискурс постає не лише як історична категорія, а як тривала культурна структура, що має сучасні прояви. Таким чином, відбувається актуалізація прихованих смислів, які раніше могли сприйматися як суто історичні.

Особливої уваги в цьому контексті потребують романи «Мальви» та «Орда», які репрезентують різні моделі взаємодії з імперською владою та колоніальним досвідом. Якщо «Мальви» зосереджуються на внутрішніх механізмах асиміляції та втрати національної ідентичності, то «Орда» розкриває імперію як систему структурованого насильства та культурного підкорення. У сучасних умовах російсько-української війни ці тексти

набувають нової інтерпретаційної перспективи, актуалізуючи антиімперські смисли та проблему культурної деколонізації.

Метою статті є дослідити історичну прозу Романа Іваничука як простір культурної пам'яті та з'ясувати, як саме сучасний воєнний контекст впливає на переосмислення імперських наративів у його романах. Досягнення поставленої мети передбачає застосування методологічного інструментарію memory studies, постколоніальної теорії та наратологічного аналізу художнього тексту.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичним підґрунтям дослідження обрано memory studies – міждисциплінарний напрям, що сформувався у другій половині XX століття на перетині історії, соціології, філософії, культурології та літературознавства. Основи теорії колективної пам'яті заклав Моріс Гальбвакс, який розглядав пам'ять як соціально зумовлений феномен, що формується в межах певних спільнот (Halbwachs, 1992). Подальший розвиток студій пам'яті пов'язаний із працями Яна та Аляйди Ассманів, які обґрунтували концепцію культурної пам'яті як системи збереження й трансляції історичного досвіду через тексти, символи та інституції (Assman, 2011).

Вагомий внесок у розвиток memory studies зробив П'єр Нора, запропонувавши концепцію «місць пам'яті» (lieux de mémoire), у межах якої літературний текст постає простором символічної кристалізації колективного досвіду (Nora, 1989). У постколоніальному та деколоніальному дискурсах пам'ять набуває політичного виміру: Едвард Саїд акцентує на впливі імперських дискурсів на формування історичних наративів (Саїд, 2001), Гомі Бгабга наголошує на їхній гібридності та множинності (Bhabha, 1994), а Вальтер Міньйоло обґрунтовує необхідність епістемічної деколонізації пам'яті (Mignolo, 2011).

З позиції memory studies, війна виступає каталізатором трансформації культурної пам'яті, що змінює спосіб взаємодії з літературним каноном. У цьому процесі проза Іваничука функціонує як інструмент переосмислення історичного досвіду та формування нової національної оптики.

У сучасному літературознавстві memory studies застосовуються для аналізу механізмів репрезентації минулого, конструювання колективної ідентичності та осмислення травматичного досвіду. Особливо продуктивним цей підхід є щодо історичного роману, який виступає не лише формою художнього відтворення минулого, а й важливим медіумом культурної пам'яті. У цьому контексті романи Романа Іваничука «Мальви» та «Орда» функціонують як простори актуалізації історичної пам'яті та деконструкції

імперських наративів, що набуває особливої значущості в умовах сучасної російсько-української війни.

У межах memory studies художній текст розглядається як носій і транслятор культурної пам'яті, який не лише відображає історичні події, але й конструює способи їхнього осмислення в колективній свідомості (Assman, 2011: 59).

Постколоніальна теорія (Е. Саїд, Г. Бгабга, В. Міньйоло) акцентує увагу на механізмах імперського дискурсу, що формують ієрархії влади, культури та ідентичності. У цьому контексті література постає як простір репродукції та деконструкції імперських наративів. Поєднання memory studies і постколоніального підходу дозволяє розглядати історичний роман як складну систему репрезентації минулого, в якій пам'ять і влада взаємопов'язані.

У цьому контексті історична проза Романа Іваничука розглядається як дискурсивний простір культурної пам'яті, що формує національні моделі історичної свідомості та вступає в діалог із сучасними процесами деколонізації.

Результати та обговорення. Серед художніх стратегій, якими Р. Іваничук досліджує природу імперського панування, особливе місце посідає феномен яничарства, розроблений у романі «Мальви» (1965–1967). Слушним є спостереження М. Ільницького про те, що заслуга письменника полягає в потрактуванні яничарства не як вузько історичного явища Османської імперії, а як «категорії філософського плану, що не вичерпується однією епохою» (Ільницький, 1989: 93). Саме ця позачасовість дозволяє прочитати яничарство як універсальну модель того, що сучасна гуманітаристика означає поняттям примусового культурного забуття – цілеспрямованого знищення колективної пам'яті поневоленого народу засобами, які не обов'язково передбачають фізичне насильство. У призмі повномасштабного вторгнення 2022 року ця теза документально підтверджена: на окупованих Росією територіях з 2022 по 2024 рік було вилучено або знищено понад 20 мільйонів українських книг і навчальних матеріалів, а в школах запроваджено обов'язкові курси «правильної» російської історії (Чурікова, 2024) – пряма інституційна реалізація того механізму, який Іваничук художньо описав як «руйнування душ, а не церков».

Ключовою для розуміння механізму такого забуття є формула, яку Іваничук вкладає в роздуми персонажів: «*Чужа віра і мова так міцно запали у свідомість дитини, що вона не вміє навіть думати матірньою мовою, хоч і розуміє її. Татари хитро борються з нами на своїй землі. Не церкви руйнують, а душі людські*» (Іваничук, 88: 476). У цій сентенції сконцентровано

саму суть імперської технології панування, яку письменник інтуїтивно описує задовго до того, як вона набула теоретичного оформлення в постколоніальних студіях: завоювання території є вторинним щодо завоювання свідомості. Імперія діє не через руйнування інституцій (церков), а через перепрограмування внутрішнього мовного й духовного коду людини – того коду, який і є носієм пам'яті роду, землі, традиції. Показово, що мова тут постає не просто комунікативним засобом, а останньою лінією оборони ідентичності: дитина, яка втрачає здатність думати рідною мовою (хоча й продовжує її розуміти), втрачає доступ до власної пам'яті, навіть зберігаючи її пасивні сліди.

Цей механізм Іваничук розгортає через три відмінні моделі реакції на примусову асиміляцію, втілені в долях трьох дітей Марії, дружини козацького полковника Самійла, що потрапила в неволю. Кожна з цих моделей може бути прочитана як самостійна стратегія співіснування індивіда з імперською машиною забуття.

Перша модель втілена в образі Аліма (Андрія) – **добровільна капітуляція** пам'яті. Старший син свідомо *«відцурався від рідного коріння, придушив в собі голос крові»* (Іваничук, 88: 440), обираючи стратегію прислужництва. Показово, що це не пасивна, а активна відмова від пам'яті: герой свідомо припиняє навіть молитися по-материнськи, тобто демонструє останній ритуальний зв'язок із материнською культурою. Кульмінацією цієї моделі стає вбивство дівчини-українки, яка благає Аліма материнською мовою про порятунок, епізод, у якому момент впізнавання (*«війнуло... запахом скошеного степу, гірким полином...»*) (Іваничук, 88: 444) виявляється недостатнім, щоб зупинити дію вже інтерналізованої імперської логіки. Алім гине, проте не як жертва, а як інструмент імперії, що зрештою сам стає жертвою її внутрішніх інтриг (бере участь у змові проти султана). Це фінал, який можна прочитати як авторську тезу про те, що повна капітуляція пам'яті не гарантує навіть фізичного виживання в системі, якій людина прислужує. Цей мотив знаходить резонанс у сучасній українській критиці. Так, наприклад, О. Забужко у збірці есеїв *«І знову я влізаю в танк...»* (2016) простежує, як колаборація з окупантом перетворює людину на інструмент власного знищення, позбавляючи її будь-якого захисту з боку системи, якій вона служить (Забужко, 2016). Практичним підтвердженням цієї логіки стали задокументовані звіти правозахисних організацій щодо долі цивільних колаборантів на деокупованих територіях Херсонщини та Харківщини за 2022 рік: частина з них, покинута російськими силовиками при відступі, опинилася

між двох вогнів – без жодного захисту ані з боку окупанта, ані з боку повернутої української влади.

Другу модель репрезентує Селім (Семен): **спротив через пробудження пам'яті крові**. На відміну від брата, молодший син не цурається рідного, а намагається дізнатися про своє коріння. У його випадку пам'ять не знищена остаточно, а радше витіснена й латентна і проявляється не через свідоме знання, а через тілесні й чуттєві сліди: рідні пейзажі, запахи, відчуття «невловимо близького» при зустрічі з козаками. Ця модель важлива методологічно: вона демонструє, що в художньому світі Іваничука пам'ять не є виключно когнітивним феноменом, який можна стерти повністю; вона має й несвідомий, тілесний вимір, що зберігається навіть тоді, коли свідомий доступ до неї заблокований мовою та вірою колонізатора. Селім гине в бою проти татар, тобто його пробуджена пам'ять реалізується через дію спротиву, хоча й трагічно завершено.

Третя модель оприявлена через образ Мальви (Соломії) – **компроміс і неуспішна трансмісія**. Доля Мальви, на відміну від братів, репрезентує не остаточний вибір, а спробу «згладити суперечності» (Ільницький, 89: 101), зберегти подвійну лояльність, не зрікаючись остаточно ні власного коріння, ні нової ролі дружини хана. Ця модель також завершується трагічно і є прикладом невдалої спроби передати пам'ять наступному поколінню.

Принципово, що жодна з трьох моделей не пропонує безпечного виходу: автор послідовно демонструє, що яничарство як система не залишає індивіду можливості нейтрального існування – кожен вибір (капітуляція, спротив, компроміс) призводить до загибелі. Це формулює важливу тезу для деколонізаційного прочитання роману: імперія руйнує не лише тих, хто їй опирається, а саму структуру вибору, перетворюючи будь-яку позицію колонізованого суб'єкта на трагічну.

У ширшому контексті творчості письменника ця теза знаходить підтвердження у формулі, яку він сам визначав як наскрізну для свого доробку – **«мисль і меч»**: фізичний спротив без збереженої здатності мислити (тобто пам'ятати, рефлексувати, передавати знання) приречений на поразку: *«Чи житиме народ, коли в нього не стане зброї, а до мислі його не привчили? Загине він»* (Іваничук, 89: 81). Яничарство в цьому сенсі постає крайнім випадком втрати «мислі», повним розривом доступу до власного культурного коду, тоді як єдиною протиположною імперській технології забуття є свідоме культивування пам'яті *«хоча б у головах окремих людей»* (Іваничук, 89: 81).

Супротив же імперській політиці реалізується через духовну спадщину (мову, літературу, клу́туру). Ярослав Поліщук у своїй статті наголошував, що війна радикально змінює мову мистецтва й літератури: вона стає свідченням і терапією, поєднує особисті та колективні голоси, відображає страждання й смерть, але водночас виконує гуманізуючу функцію, допомагаючи суспільству осмислити травматичний досвід та формувати нові культурні орієнтири (Поліщук, 2016).

Сучасна документація підтверджує цю тезу болісним чином: за матеріалами розслідувань Місії ООН з моніторингу прав людини в Україні (2023), щонайменше 19 тисяч українських дітей було депортовано до Росії або передано в російські прийомні сім'ї, де їх систематично навчали вважати себе «врятованими росіянами» (Національне інформаційне бюро, 2026) – тобто піддавали саме тому ідентичнісному перекодуванню, яке Іваничук художньо описав на прикладі Аліма-Андрія.

Прочитана в контексті сучасної російсько-української війни, ця модель яничарства резонансно перегукується з механізмами примусової русифікації та ідентичнісної асиміляції, які застосовуються на тимчасово окупованих територіях України: позбавлення доступу до рідної мови в освіті, нав'язування альтернативного історичного наративу, цілеспрямоване «перепрограмування» дитячої свідомості. Важливо при цьому уникати прямої алегоризації, адже Іваничук не писав «про сьогодні» в буквальному сенсі, однак структурна аналогія є показовою саме тому, що вона виявляє позачасовість самого механізму імперського панування: завоювання свідомості завжди передую (або супроводжує) завоювання території, а боротьба за збереження пам'яті через мову, обряд, тілесне відчуття коріння є тим єдиним ресурсом спротиву, який імперія неспроможна знищити остаточно, доки існує хоча б один носій цієї пам'яті. Так, сучасна літературознавиця В. Агєєва у своїх інтерв'ю та дослідженнях неодноразово наголошує, що література і мова є останньою «зброєю ідентичності», яка функціонує навіть тоді, коли всі інші культурні інституції знищено (Агєєва, 2024). Цю тезу підтверджує задокументований феномен 2022–2024 років: масовий перехід на українську мову в щоденному спілкуванні серед мешканців деокупованих міст Харківщини та Херсонщини – явище, яке соціолінгвісти кваліфікують як свідомий акт реідентифікації. За даними соціологічної групи «Рейтинг» (2024), частка тих, хто спілкується переважно українською в побуті, зросла з 41% у 2021 році до 61% у 2023-му – що свідчить: мова як «останній рубіж пам'яті» стає водночас першим символом спротиву (Бабенко, 2024).

Якщо «Мальви» досліджують механізм нав'язаного забуття на рівні індивідуальної свідомості,

то роман «Орда» (1989–1991) переносить проблему пам'яті на рівень наративної структури твору як такої. Тут найважливішим інструментом аналізу постає не сюжетна колізія окремого персонажа, а композиційна організація часу, хронотоп.

Роман відкривається й завершується описом однієї й тієї самої події, а саме описом Батуринської трагедії, свідком якої був отець Єпіфаній. Між цими двома точками розгортається ціле життя героя, його мандри Україною, зустрічі з історичними постатями (Мазепа, Пилип Орлик), перебування в алегоричній «карлицькій державі», духовне дозрівання. Однак фінал повертає читача до вихідної точки: отець Єпіфаній і Мотря Кочубеївна знову опиняються на батуринському згарищі, наче все, що трапилося із ними, – це лише сон. Принципово, що це повернення не є статичним: герої не залишаються на місці трагедії, а піднімаються і, опираючись один на одного, знову вирушають у дорогу.

Ця **композиційна циклічність** може бути прочитана не просто як художній прийом, а як точна структурна модель того, що в сучасній теорії пам'яті описується як *логіка незавершеної історичної травми*: подія, яка не отримує остаточного завершення чи компенсації, не йде в минуле лінійно, а постійно «повертається» у теперішнє, переслідує свідомість окремої людини й колективну пам'ять народу, вимагаючи нового й нового переосмислення (Гундорова, 2016). Текст «Орди» буквально інсценує цю логіку: Батурин не залишається подією 1708 року, а стає точкою, до якої наратив обов'язково повертається, скільки б часу (історичного чи сюжетного) не минуло.

Цю структуру підсилює прийом конструювання подвійного соціально-історичного часу, що дозволяє автору говорити про сучасність через історичний матеріал. Роман написаний у 1989–1991 роках, у момент агонії радянської імперії, але дія його віднесена на два століття назад. Сам письменник прямо вказував на цей прийом, кажучи про намір «перенести образ більшовицької імперії в історичну площину» (Іваничук, 1993: 116). У межах цієї логіки історичні події початку XVIII століття (зруйнування Батурина, поразка під Полтавою, вимушена еміграція гетьманського уряду до Бендер) стають мовою, якою письменник промовляє про реалії підрадянської України кінця XX століття, і водночас, як засвідчує сама структура повторюваності, про логіку імперської агресії як таку, незалежно від конкретно-історичного втілення імперії.

Найбільш промовистим виявом цієї логіки є алегоричний епізод із вигаданою «карлицькою державою» – текстуальною моделлю

Радянського Союзу всередині художнього світу роману. Деталі цього епізоду (гасло «*Вірною дорогою йдете, карлики!*» (Іваничук, 1992: 66), культ «магістрів Тома і Мімі», прагнення «догнати і перегнати» інші держави однозначно прочитуються як сатира на радянську ідеологічну машину. Однак функціонально важливішим є фінал цього сюжетного відгалуження: колонія карликів гине, затоплена річкою Невою, образ, який можна тлумачити як художнє пророцтво розпаду імперії, написано буквально напередодні реального розпаду СРСР. При цьому автор додає суттєве застереження: «карлики розповзлися поміж людей і залізли у їх свідомість та душу», тобто формальний крах імперської держави не означає автоматичного знищення імперської свідомості, укоріненої в людях. Це застереження є, можливо, найбільш пророчим елементом тексту: воно фактично передбачає, що деколонізація пам'яті не завершується політичним розпадом імперії, а потребує окремого, тривалого культурного зусилля. О. Гнатюк у праці «Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність» (2005) описує цю інерцію «розповзання» колоніальної свідомості як «глибинну русифікацію» – стан, за якого формальна зміна державного прапора не усуває засвоєних колоніальних рефлексів (Гнатюк, 2004). Саме цю тезу підтверджує феномен так званого «внутрішнього ворога», зафіксований у ході повномасштабної війни: частина мешканців деяких регіонів, що десятиліттями перебували в зоні активної русифікації, добровільно співпрацювала з окупантами не з примусу, а внаслідок інтерналізованої «карликової свідомості», про яку застерігав Іваничук. Показово, що цей феномен фіксує й сам текст роману: «карлики» не зникають з розпадом їхньої держави, а «залазять у душу», тобто продовжують існувати як культурний код навіть після фізичного знищення їхньої інституційної бази.

У цьому контексті єдиним джерелом протидії, яке пропонує текст, постає не політична чи військова дія, а духовне відродження. Це місія отця Єпіфанія, який, збагнувши марноту служіння «карликам», бере на себе завдання «засвітити свічки в людських душах» і будити народ не мечем, а словом. Циклічна структура роману, таким чином, не є виявом фаталістичної приреченості на повторення трагедії, а швидше моделлю того, як кожне нове покоління змушене заново здійснювати акт пам'ятання й опору, оскільки сама природа імперського насильства передбачає його повторюваність, доки залишається неподоланою колективна забудькуватість чи капітуляція.

Прочитана в перспективі повномасштабної війни 2022–2026 років, ця структурна логіка «Орди» набуває нового резонансу: образ

Батурина, – зруйнованого міста, чия трагедія постійно повертається в наративі, – важко не співвіднести з логікою повторюваних воєнних злочинів Росії проти українських міст (Буча, Маріуполь, Бахмут), де кожна нова трагедія постає не як унікальна подія, а як чергове повторення тієї самої історичної моделі імперського насильства. Важливо, утім, наголосити: цінність тексту Іваничука полягає не в буквальному «передбаченні» конкретних подій, а в тому, що він художньо артикулював саму структуру повторюваності імперської агресії – структуру, яка дозволяє сьогоdnішньому читачеві впізнати в історії 1708 року не архаїчний матеріал, а діючу досі модель. У 2022–2024 роках цей механізм виявив себе в культурній практиці: серія документальних проєктів (зокрема «Бабин Яр. Контекст» Сергія Лозниці, фотоархіву Бучі Маркіяна Лисейка), а також вірші Маріанни Кіановської, Люко Дашвар та Ірини Цілик актуалізували художню мову опису руйнування, яку Іваничук розробляв для Батурина 1708 року, і яка виявилася дієвою для Маріуполя 2022-го.

Висновки. Феномен яничарства, художньо розроблений у романі «Мальви», є не вузько-історичною категорією, а позачасовою моделлю примусового культурного забуття. Три моделі поведінки персонажів (добровільна капітуляція, спротив через пробудження пам'яті та компромісна двоїстість) репрезентують типологічні стратегії виживання колонізованого суб'єкта в умовах асиміляційного тиску. Жодна з цих стратегій не пропонує безпечного виходу: текст послідовно демонструє, що головною мішенню імперської влади є не фізична територія, а свідомість і пам'ять підкореного народу.

Роман «Орда» реалізує модель незавершеної історичної травми на рівні наративної структури твору. Циклічна композиція є художньою інсценізацією логіки, за якою нерозв'язана колективна травма постійно «повертається» в теперішнє, вимагаючи переосмислення кожним новим поколінням. Авторське застереження про те, що «карлики розповзлися поміж людей і залізли у їх свідомість та душу», виявляється пророчим: формальний розпад імперії не означає автоматичного завершення деколонізації, яка потребує окремого та тривалого культурного зусилля.

Доведено, що сучасний воєнний контекст суттєво змінює рецепцію творів Іваничука, актуалізуючи їхні антиімперські смисли. Структурні паралелі між художньо зображеними механізмами імперського панування та задокументованими практиками окупаційної політики Росії засвідчують позачасовість тих моделей, які письменник описав задовго до їх теоретичного осмислення в постколоніальних студіях. Протидією примусовій амнезії у художньому світі Іваничука

виступає насамперед збереження мнемонічних практик, таких як мова, обряд, тілесна пам'ять коріння, що корелює з актуальними даними про масовий перехід на українську мову як акт реідентифікації в умовах війни.

У світлі російсько-української війни 2022–2026 років ці тексти варто читати не як ілюстрацію минулого, а як інструмент розуміння теперішнього: вони пропонують українському читачеві й дослідникові вже готову, художньо випробувану мову для опису того, що відбувається на тимчасово окупованих територіях сьогодні, починаючи від примусової русифікації освіти до цілеспрямованого знищення українських культурних інституцій та пам'яток.

Таким чином, проза Романа Іваничука постає не лише як важлива сторінка українського літературного канону, а й як живий інструмент осмислення колоніального минулого й сучасних викликів культурної деколонізації. Перспективи подальших досліджень вбачаються в компаративному аналізі творчості письменника в контексті ширшого масиву «деколоніальної пам'яті» в українській літературі та вивченні її реценції в умовах воєнного часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Assmann, A. (2011). *Cultural memory and Western civilization: Functions, media, archives*. Cambridge University Press. 400 p.
2. Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press. 456 p.
3. Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge. 440 p.
4. Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. University of Chicago Press. 244p.
5. Mignolo, W. D. (2011). *The darker side of Western modernity: Global futures, decolonial options*. Duke University Press. 458 p.
6. Nora, P. (1989). Between memory and history: *Les lieux de mémoire*. *Representations*, 26, 7–24.
7. Агеєва, В. (2024, 17 липня). Віра Агеєва про комплекс меншовартості та вплив літератури на ідентичність. *Ukrainer*. <https://www.ukrainer.net/vira-ahieieva/>
8. Бабенко, М. (2024, 29 серпня). Як Україна за 33 роки заговорила українською – показові цифри і досвід громадян. *The Page*. <https://thepage.ua/ua/projects/ukrayini-33-yak-cze-bulo-verifikovano-majzhe-20-tis-faktiv-deportacii-ukrainskih-ditej-minyust/>
9. Верифіковано майже 20 тис. фактів депортації українських дітей – Мін'юст. (б.д.). Національне інформаційне бюро. <https://nib.gov.ua/news/verifikovano-majzhe-20-tis-faktiv-deportacii-ukrainskih-ditej-minyust/>
10. Гнатюк, О. (2005). Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. *Критика*. 528 с.
11. Гундорова, Т. (2014). Постколоніалізм. Генерації. *Культура* (Т. Гундорова, & А. Матусяк, Ред.). Лаурус. (Серія «Теоретичні ревізії», вип. 4). 336 с.
12. Дембіцький, С., Злобіна, О., Костенко, Н. та ін. (2023). *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: колективна монографія* (Є. Головаха, & С. Макеєв, Ред.). Інститут соціології НАН України. 343 с.
13. Забужко, О. (2016). І знову я влізаю в танк.... *Комора*. 416 с.
14. Іваничук, Р. (1989). *Журавлиний крик*. Каменяр. 375 с.
15. Іваничук, Р. І. (1993). *Благослови, душе моя, Господа....* Просвіта. 270 с.
16. Іваничук, Р. (1992). *Орда*. Просвіта. 200 с.
17. Іваничук, Р. (1988). *Твори: В 3 т. Т. 1. Черлене вино*. Манускрипт з вулиці Руської. Мальви. Дніпро. 616 с.
18. Ільницький, М. (1989). *Людина в історії: Сучасний український історичний роман*. Дніпро. 356 с.
19. Нестерович, Ю. (2023). Проблема яничарства у лінгвоконцептуальному висвітленні (на матеріалі роману Р. Іваничука «Мальви»). *Закарпатські філологічні студії*, 1(28), 60–66. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.1.11>
20. Поліщук, Я. (2016). *ARS MASACRAE, або Про те, чи є поезія на війні ...* Слово і час, (7), 3–12.
21. Саїд, Е. (2001). *Орієнталізм* (В. Шовкун, Пер.). Основи. 511 с.
22. Чурікова, Н. (2024, 9 жовтня). Окупаційна влада РФ знищила 20 млн українських книжок. У Конгресі пройшли слухання про стирання ідентичності українців. *Голос Америки*. <https://www.holosameryky.com/a/znyshchennia-kultury-na-okupovanykh-terytorijakh/7815783.html>

Дата першого надходження статті до видання: 01.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)